

Bokros Lajos: Verseny és szolidaritás

Szerkesztette Tarnói Gizella. Élet és Irodalom, Budapest, 2004,
152 oldal, ára 1500 forint

Bokros Lajos Surányi Györggyel közösen írt könyvet és szerzett tudományos fokozatot a nyolcvanas évek közepén. Már ekkor bejáratos volt a reformmunkálatok „boszorkánykonyháiba”. Az ott szerzett tudás és tapasztalat is segítette 1987-ben, hogy társaival megírja a szocializmus utolsó reformprogramját, a Fordulat és reformot (*Antal és szerkesztőtársai* [1987]). A nagy visszhangot kiváltó vitairat szerkesztői – Lengyel László kivételével – később jelentős kormány tisztségeket töltöttek be. Esetenként visszaléptek a tudomány világába, vagy átmentek az üzleti életbe.¹

Bokros Lajos szerzőtársainál kacskaringósabb utat járt be. Tudományos kutatóból lett szocialista országgyűlési képviselő 1990-ben. Mandátumát hamarosan visszaadta, és beállt bankvezérnek. Életének valószínű csúcspontja az általa pénzügyminiszterként, Surányi György Nemzeti Bank elnök társaságában vezényelt 1995-ös gazdasági stabilizáció. A nemzetközi pénzvilág a két tervező jelentős teljesítményeként értékelte, hogy a stabilizációs program hatására úgy csökkent a fizetési mérleg hiánya és az államadósság, hogy nem esett vissza, legfeljebb lelassult a gazdasági növekedés.

A hazai politikai jobboldal nem dicsérte, hanem kezdettől hevesen támadta a Bokros-csomagot. A lakosság széles rétegeinek megnyomorításával, biztonságérzetének megrendítésével vádolták a program készítőit, elsősorban Bokros Lajost. (A Fidesz liberális közgazdászai fegyelmезetten hallgattak.) Az ellene folytatott intenzív és sikeres propagandaháború hozzájárult a jobboldal 1998-as választási győzelméhez. Sokak szemében ma is ő az 1-es számú közellenség. A Fidesz és az MDF szónokai még a 2004-es európarlamentari választásokon is újabb Boros-csomaggal riogatták az Európába tartó magyarokat.

Bevált honi recept szerint dolgoztak: nem a világgazdaság folyamatai, a politikai döntéshozók tévedései, a lakosság fontos csoportjainak hibás kalkulációi, hanem egyes személyek (árulók, bajkeverők stb.) okozták az utóbbi évek gazdasági nehézségeit. A bűnbakok Magyarországon rendre elnyerik méltó büntetésüket. (A világoosi fegyverletételkor 31 éves Görgey Artúr a klágenfurti száműzetésből 1867-ben hazatérve sok évtizeden át a világtól elzártan, honfitársai megvetésétől kísérvé élt visegrádi házában.) Bokros Lajos azonban (nagyon helyesen) minden jel szerint nem kívánt osztozni a tavaszi hadjárat hősenek bánatos sorsában. Írásaiival, valamint a gondokkal küszködő kormányoknak adott tanácsaiival igyekezett újból bekerülni a hazai és a nemzetközi gazdaságpolitikai folyamatokat, a politikai döntéshozókat és környezetüket befolyásoló csoportjába.

¹ Antal László államtitkár volt Németh Miklós kormányában. Bokros Lajos a Horn-kormány pénzügyminisztere, Matolcsy György előbb az Antal-kormány államtitkára, majd az Orbán-Torgyán-kormány gazdasági minisztere volt. Csillag István pedig cikkünk írásakor lépett a Medgyesi-kormány gazdasági miniszteri posztjáról az üzleti életbe.

A termék és a csomagolás

És nem is eredménytelenül. *Bauer Tamás* például, a könyv bevezetőjében² Bokros Lajost egyenesen korunk prófétájának tekinti, aki (1995 óta) „... nem felelős miniszter, csak felelős állampolgár. Világpolgár is persze, ennek a kelet-közép-európai mikrovilágnak a polgára, aki tudásával és készségeivel legszívesebben hazáját szolgálná, de ha ez nem megy, a Világbank tisztviselőjeként szívesen segít lengyeleknek, horvátoknak, szlovákoknak.” (10. o.) Kultusztörténetben kevésbé jártasak lévén, mi egyszerűbb megközelítést választunk. Számunkra Bokros Lajos sajátos termékeket: válságkezelő gazdasági programokat, gazdasági reformterveket előállító *szakértő-tanácsadó*. A nagy nemzetközi, állam feletti szervezetek (ENSZ, Világbank, Nemzetközi Valutaalap stb.) létrejötte óta ennek a régi *szakmának* a létszáma és befolyása jelentősen nőtt.³

A kötet Bokros Lajos 2001–2003-ban, a magyar sajtóban közreadott, *nem tudományos közlésre szánt* írásait tartalmazza. Ebben az időszakban már véget ért „az 1996 és 2000 közötti aranykori növekedés”, amely „meghazudtolt minden hagyományos tankönyvi tételt azáltal, hogy Magyarország képes volt gyorsan növekedni a foglalkoztatás bővülése, az infláció csökkenése és a külső-belső pénzügyi egyensúly megőrzése mellett.” (90–91. o.) 2000 után évről évre lassabban nőtt a GDP, miközben az államháztartási és fizetési mérleg hiánya, az ország bruttó eladósodása folyamatosan növekedett. Megállt az infláció csökkenése, nem nőtt a foglalkoztatottság. Az évenként Magyarországon befektetett külföldi tőke mennyisége is csökkent ebben az időszakban, ami jelzi, hogy a nemzetközi pénzvilág (a befektetők és az elemzők) úgy vélte, hogy a magyar csoda – ha volt ilyen – véget ért, vagy éppen szünetel.

A szakértő-tanácsadók termékei iránt ilyen időszakokban nő a kereslet. A gazdasági nehézségek, válságok, kifulladások idején nemcsak gazdasági szükségprogramokkal, válságkezelési eljárásokkal, de a tudományos közleményekétől eltérő érvelési móddal és szókészlettel is igyekeznek meghódítani célzott közönségüket, a politikusokat és a közvéleményt. Rövid, áttekinthető szövegeket adnak közre. Gondolataiknak, érvelésüknek rendszerint nincsenek forrásai, hivatkozott szerzői. Az érdeklődők többségét aligha érdekli, hogy egy mondatot vagy bekezdést egy alaptankönyvből vagy vezető közgazdasági szakfolyóiratból emelt át a szerző. Nem tudjuk, mikor és milyen összefüggésben hangzottak el először az általuk használt, interpretált vagy éppen kitalált szövegek. Hátránya, veszélye ennek a kifejtési módnak, hogy így kedvére való, céljainak megfelelő ellenfelet konstruálhat a szerző.

Bokros Lajos a könyvben közreadott írásaiban elfogadja a szakma és a műfaj e szabályait. Ő sem folytat párbeszédet tudós vagy politikus kollegáival. Nem hivatkozik a gazdaságpolitikai ajánlások előállításával foglalkozó nemzetközi intézmények álláspontjára. A kötetben tárgyalt két ügy, a nagy elosztó rendszerek javasolt reformja és a követendő gazdaságpolitika bemutatásakor szintetizált ellenfelekkel „vitakozva” fejt ki álláspontját.

² Bauer Tamás a szokásosnál hosszabb, igen tartalmas bevezetőt írt. Ebben többek között összefoglalja a magyar gazdasági reformok történetéről vallott nézeteit, és elemzi a mai hazai politikai verseny főbb résztvevőinek a piaczgazdasághoz fűződő viszonyát. Számos kérdésben lenne vitánk vele, de nem itt, hiszen írásunk tárgya nem a Bauer, hanem a Bokros által jegyzett szöveg.

³ A szakértő-tanácsadók kiválasztásáról, tevékenységéről lásd bővebben *Major* [2000].

A piac, a verseny és az erény

Javaslatait Bokros ugyan baloldali kormányok és szavazók számára készíti, de vitába száll azokkal, akik követve az erős baloldali hagyományt, az államtól, ezen belül elsősorban a demokratikusan választott kormányok újraelosztó tevékenységétől várják a szocializmus után átmenet kedvezőtlen jelenségeinek (növekvő jövedelmi és vagyoni különbségek, korrupció, bűnözés stb.) felszámolását.

A könyvbeli állampolgár valamiféle *közvetlen demokráciában* él. E tájékozatlan, magányos személynek, és nem az általa választott parlamentnek, önkormányzatoknak, nem a szabad sajtónak és a társadalmi nyilvánosság más intézményeinek, nem a fékek és ellensúlyok rendszerének kellene a szinte áttekinthetetlen pénz- és szolgáltatás folyamokat áttekinteni és ellenőrizni. Ám „[A] modern társadalomban a költségvetési átcsoportosítás rendszerint olyan bonyolult, az egyszerű emberek számára annyira kevéssé áttekinthető csatornákon keresztül valósul meg, hogy igen nehéz elválasztani egymástól az esélyek egyenlőségét valóban fokozó intézkedéseket, valamint a jövedelmi és vagyoni különbségeket ténylegesen mérséklő beavatkozást mindazoktól, amelyek ezzel gyökeresen ellentétes hatást váltanak ki.” (31. o.)

Bokros szerint a befolyásos csoportok által foglyul ejtett, a közönség számára áttekinthetetlen állam rendszerint szolidaritásra *kényszeríti* a társadalom jelentős csoportjait. A kényszert a lakosság növekvő ellenállása jelzi: „Eléggő világosan tudható, mikor állunk szemben egyértelműen kikényszerített szolidaritással, hiszen ennek rögtön meg is van az eredménye. Az öngondoskodás elvének erőszakos háttérbe szorítása az adócsalás tömegessé válásában, a közfeladatokat ellátó intézmények (például kórházak) krónikus *alulfinanszírozottságában*, állandó költségvetési hiányokban (például egészségbiztosítási alap), a közszolgáltatások (például hazai közgyógyítás) drámai *minőségromlásában*, illetve ezek mindegyikében egyszerre jut kifejezésre.” (41. o.)

Szerzőnk ezért (többek között a nagy elosztórendszerek átalakítása során) nem az állam, hanem a verseny és a piaci rendszer hatókörének kiterjesztését ajánlja közönségének. Annál is inkább, mert a piac szerinte (bizonyos feltételek megléte esetén) nem csupán az erőforrások átcsoportosításának, a gazdasági szereplők közötti csere hatékony bonyolításának az intézménye, hanem nemesíti a jellemet, méri és növeli az erényt, és serkenti a társadalmi szolidaritást is: „A fejlett demokráciákkal keretezett érett piacgazdaságokban, ahol a társadalom többségének gazdasági helyzetét alapvetően tisztességes eszközökkel megvívott piaci versenyben elért eredmények határozzák meg, ott a gazdasági és társadalmi élet éppen a piac és a demokrácia által kellő *öntudattal és önállósággal* felruházott szereplői lehetnek képesek és hajlandóak arra, hogy a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket a társadalmi szolidaritás nevében *önkéntesen korlátozzák*. Ez a korlátozás ráadásul nem feltétlenül igényel állami beavatkozást. Ha a szolidaritás társadalmi viselkedési normává emelkedik, akkor legszembben éppen *önkéntes társadalmi kezdeményezések* formájában érvényesül.” (29. o.)

A nagy elosztó rendszerek reformja

„A társadalmi szolidaritás és az öngondoskodás versengő eszméit változó arányokban megtestesítő három óriási edény” (46. o.) reformját is e feltevések és értékek alapján tervezi. Szerinte „az adott nyugdíjrendszerben a társadalom felélte a valódi szolidaritás minden tartalékát, és azt már csak a kényszer tartja össze.” (57. o.) A javasolt (egy-egy átalakuló országokban már részben működő) megreformált nyugdíjrendszer legfontosabb szereplői „a tőkealappal rendelkező, szigorúan egyéni számlákat vezető, hivatásos

szakemberek által kezelt nyugdíjpénztárak a magángazdaság részei, amelyek döntően üzleti, ezen belül is főleg biztosítási alapon működnek.” (58. o.) A javasolt rendszer két további pilléren nyugszik: „Ha ezek után az új, tőkefedeztetű magánnyugdíjpénztárak létrehozna egy *közös kockázati alapot*, ami kockázatközösséget létesít most már közöttük is, akkor a szolidaritás kiterjed és erősödik társadalmi méretekben is. Ha a kockázatközösségbe bizonyos, érzékenyen finomhangolt garanciák vállalásával még maga az állam is belép, akkor bizvást elmondhatjuk, hogy a vállalható és önként vállalt, valódi társadalmi szolidaritás nyer újra fejlődési távlatokat.” (Uo.)

Bokros Lajos az egészségügy átalakítását is hasonló módon tervezi: „... a nyíltan adókkal táplált első pillér egyetlen, mégoly piacelvű reform nyomán sem lesz képes önmagában kellő ellensúlyt képezni a gyógyító intézményekben tapasztalható költségnövekedéssel szemben.” (71. o.) A reformált állami pillért feltétlenül ki kell egészíteni a kötelező magánbiztosítás mint második pillér helyreállításával, a biztosítók közötti választás lehetővé tételével, továbbá a magánbiztosítók kockázatközösségével. A javasolt reformok hatására „[A] biztosítók közötti választás lehetőségével előnyössé tett *öngondoskodás* hallatlanul megerősíti ez egyén díjfizetési készségét, ami a kockázatközösségen keresztül újfent a szolidaritást erősíti. Végül a magánbiztosítók hatékony minőség- és költségkontrollja átsugárzik majd az állami kassza munkájára is, kikényszerítve a színvonalas és költségtakarékos szolgáltatásokat az állami alapellátás területén is.” (71. o.)

A megreformált nyugdíjrendszer és egészségügy központi szereplői, motorjai a magánbiztosítók lennének. A szegénység elleni harcban azonban az állam továbbra is meghatározó szerepet kap. Bokros Lajos a szegénység (családon-országon belüli) újratermelődése legfőbb okának az eltérő képzettség miatti esélyegyenlőtlenséget tartja. A szegénység elleni harc ezért elválaszthatatlan az oktatási reformtól, amelyben az állam a legfontosabb cselekvő: „az általános és középiskolák üzemeltetésének fix költségét a tulajdonos helyi önkormányzat (egyház, alapítvány, magántőke), a működés változó költségét viszont a központi költségvetés által kiutalt tanulói fejkvóta fedezi” (118. o.). A közoktatás utáni szakoktatást és felsőoktatást ezzel szemben úgy képzei el Bokros, hogy itt az állam a fix költségeket állná, míg „az egyetemek, főiskolák működésének változó költségeit, így elsősorban az oktatók fizetését pedig fedezze a tandíj” (119. o.).

A javasolt reformok fő iránya világos: ha lehet, nyerjenek tért és befolyást a piaci erők, a magánvállalkozások és a kisebb közösségek. De milyen *arányban* kívánatos és hatékony, továbbá milyen módszerekkel érhető el egy ilyen változás?

Egy nagy közgazdász, *Ronald H. Coase* szavaival: „Nyilvánvalóan kívánatos lenne, ha csak olyan tevékenységeket folytatnánk, amelyek esetében a nyereség értéke nagyobb, mint a vesztesége. Amikor azonban azok között a társadalmi megoldások között választunk, amelyeken belül az egyének döntéseiket meghozzák, észben kell tartanunk, hogy a létező rendszer megváltoztatása, amivel javíthatunk bizonyos döntéseken, könnyen vezethet más döntések romlásához. Mi több, az új rendszer eléréséhez szükséges költségek mellett figyelembe kell vennünk azt a költséget is, ami a különböző társadalmi intézmények működtetésével jár, legyen az a piac vagy egy minisztérium. A társadalmi megoldások megtervezésekor és a köztük való választás során a teljes hatást kell szem előtt tartanunk.” (*Coase* [2004] 214. o.)

Folytatva a kérdések sorát: Miért legyen nagyobb az állami jelenlét az egyik, mint a másik alrendszerben? Kik és hogyan léphetnek be ezeknek a termékeknek és szolgáltatásoknak a piacára, ki és milyen eszközökkel szabályozza a piaci szereplők magatartását? Milyen versenyszükségeket szabad alkalmazni – és melyeket nem – az oktatási, az egészségügyi és a nyugdíjbiztosítási piacon? Mi a piacépítő vagy szabályozó állam feladata, kik és hogyan ellenőrzik e tevékenységben?

Bokros nem ad választ az ilyen és hasonló kérdésekre. Talán azért sem, mert tudja,

hogy kívülről, felülről nem lehet kijelölni a kényszerű és az önkéntes szolidaritás közötti határt: „Adott közfeladatot illetően a valóban érvényesülő társadalmi szolidaritás mértéke térben és időben lényegesen különböző lehet. Lehet például Svédországban tökéletesen megfelelő a magyar szemmel iszonyúan magas adóteher... ” (43. o.)

Mint ahogy azzal is tisztában van, hogy földünk nagy részén a piacokat és a piaci versenyt korántsem a jóság és a tisztesség uralja: „Az elmaradott világ jelentős részén csakúgy, mint a piactagadó gazdálkodás romjaiból feltápászkodó nyers piaccgazdaságokban a néhol drámai sebességgel fokozódó jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek nem annyira a tiszta és áttekinthető, mindenki számára elérhető eszközökkel folytatott verseny, hanem sokkal inkább a politikai kapcsolatok, a versenyt korlátozó fortélyok és erőfölény, a formális jogegyenlőség érvényesülésének torzulásai, netán a befolyással való visszaélés, esetleg korrupció, erőszak, bűnözés, néha mindezek összefonódásának következményei.” (29. o.)

A kívánatos gazdaságpolitika

Bokrostól nem idegen az egyetemi, főiskolai alapkursusokra emlékeztető, egyszerű példákat használó érvelés. A rászorultsági elvet védve bemutatja, hogy ha mindenki a jövedelme arányában részesül valamely juttatásból, akkor több jut a gazdagoknak, ha pedig egy termék vagy szolgáltatás úgymond ingyenes vagy államilag támogatott, akkor a belőle nagyobb mennyiséget fogyasztók járnak jól.

Az iskolamester munkál benne, amikor a makroökonómia és a pénzügytan alapkursusaiból, esetleg a „Gazdaságpolitikai ismeretek kezdőknek” vagy hasonló címmel futó tanfolyamok kiskátéiból vett érveket használva, újra és újra elmondja, hogy a nyugat-európai életszínvonal megközelítéséhez, a felzárkózáshoz „mindenekelőtt gyors gazdasági növekedésre van szükség” (85. o.). Nem feledhetjük továbbá, hogy „[A] kisméretű, nyitott gazdaságokban importkényszer és hatékonysági kényszer van” – ezért ezekben az országokban „tartósan magas gazdasági növekedés csak a kivitel folyamatosan gyors bővülése nyomán érhető el.” (Uo.) Ugyanez az összefüggés a gazdasági konjunktúra hullámzása és a várható kockázatok felől nézve: „[H]a romló világgazdasági feltételek közepette a lassuló export miatt gyengülő növekedést a belső kereslet mesterséges felpörgetésével – költségvetési túlköltekezéssel és/vagy a termelékenység emelkedését rendre meghaladó bérnövekedéssel – kívánjuk ösztönözni, ez rövid távon lehetséges, sőt néha még eredményes is. Mivel azonban a belföldi kereslet importtartalma magas, a belföldi kereslet mesterséges fokozása gyorsan rontja a külkereskedelem mérlegét, ami hosszabb távon nem fenntartható.” (86. o.) A közelmúlt tapasztalatai alapján máshol még keményebben fogalmaz: „A felzárkózó, kisméretű és nagyon nyitott közép- és kelet-európai gazdaságokban a belföldi kereslet mesterséges élénkítésére alapozott gazdaságpolitika legfőbb ismérve az *ikerhiány*, azaz a költségvetés (államháztartás) és a külkereskedelmi mérleg (fizetési mérleg) együttes és nagymértékű hiánya, ezek nagyjából egyetlen év időbeli eltolódással jelentkező párhuzamos romlása.” (87. o.) Végül a kör bezárul: az ikerhiány lassítja, sőt megállíthatja a kívánatos gazdasági növekedést: „Az államháztartás túlköltekezése és az élénkülő fogyasztás most már nemcsak a belföldi, hanem a külföldi megtakarításokat is elszívja a növekedés motorját képező vállalati beruházások elől. Nő a költségvetés hitelfelvétele, emelkednek a kamatok. Nő a folyó fizetési mérleg hiánya, még tovább emelkednek a kamatok. Az állami túlköltekezés nem is olyan gyorsan felzabálja nemcsak az összes belföldi, hanem a külföldi megtakarítást is. Az állam egyre inkább kiszorítja a vállalatokat a tőkepiacról és a hitelezésből. A vállalatok felhalmozása csökken, és ezzel megáll a gazdaság, eddig csak lassúnak tartott növekedése.” (93.o.)

Mielőtt kiülne arcunkra a félelem, vegyük észre, hogy itt is hiányzik a vészjósló, egymást erősítő, feltartóztathatatlanok tűnő folyamatok és összefüggések gondos *diszkussziója*. Milyen feltételek között érvényesek, mikor következnek be nagy valószínűséggel az ilyenfajta összefüggések és átváltások? Mikor járnak együtt, és mikor időbeli késleltetéssel? Nincs szó itt *a mértékekről* sem: például nem derül ki, hogy – minden egyebet azonosnak véve – ugyanolyan vagy eltérő nagyságú romboló vagy kedvező hatásokkal kell számolnunk lassú vagy gyorsabb növekedési pályán lévő gazdaságoknál. Van-e esély arra, és mikor, hogy az egymást erősítő egyensúlyromboló és növekedést lassító folyamatok kifulladásra, hogy a gazdaság önmagától átfordul, átlép egy kedvezőbb növekedési pályára? Hogyan hatnak ilyenkor a növekedés hosszú távú tényezői?

A tudomány közvetlen termelőerővé válik?

Kérdéseink sorából már sejthető volt, hogy Bokros Lajosnál borulatóbban ítéljük meg a közgazdaságtudomány alkalmazóinak lehetséges teljesítményét. A tudományos fokozattal rendelkező egyetemi tanártól nem várhatjuk el, hogy az érdeklődő közönség számára irt ismeretterjesztő-mozgósító írásaiban a tudományos közlés szabályait kövesse. Azt azonban igen, hogy figyelmeztessen az írásai fedezetétül szolgáló tudományos teljesítmények korlátaira. Arra, hogy a gondos diszkusszió javítja az elemzés és a tervezés hatékonyságát, ám tudományunk használói aligha alkalmasak többre, mint néhány, gyakorta előforduló kockázatos helyzet és a várható következmények elemzésére. Az eredményes 1995-ös magyarországi stabilizáció is mutatja, hogy ez korántsem kevés. Illúziókat kelt, aki nem tudatja az érdeklődő olvasóval, hogy nem vagyunk képesek az állapotokat javító teendők *pontos* listájának és sorrendjének az összeállítására, a következmények, a „teljes hatás” kiszámítására. Azt meg végképpen nem tudjuk, hogy miként állítható elő az erényt és a jószágot terjesztő piac és verseny.

Bokros Lajos valószínűleg jobb, mint a többi, a közönségét bővülő, magabiztos szakértő-tanácsadó, ám a teljesíthetőnél többet ígért ezekben az írásaiban. Ha a szocializmus utáni átmenetben elfáradt közönség prófétákra vágyik, a használatban elkopott politikások pedig biztosnak látszó tippekre, akkor a terméke piacépes.

Laki Mihály

Hivatkozások

- ANTAL LÁSZLÓ–BOKROS LAJOS–CSILLAG ISTVÁN–LENGYEL LÁSZLÓ–MATOLCSY GYÖRGY (szerk.) [1987]: Fordulat és reform. Pénzügykutató Részvénytársaság Budapest.
- BOKROS LAJOS–SURÁNYI GYÖRGY [1985]: Piac és pénz a modern gazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- COASE, R. H. [2004]: A társadalmi költség problémája. Megjelent: *Coase, R. H.: A vállalat, a piac és a jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 137–214. o.
- MAJOR IVÁN [1996]: Külföldi tanácsadók (az) átalakulásban. 2000, május, 3–7. o.